

«Una terrificante insularità di animo»: consideracions sobre Bearn i *Il Gattopardo*

Guillem Calaforra

Ningú no és lliure de viure a tot arreu; i qui ha de resoldre grans afers que li absorbeixen tota la seva força, en aquest aspecte té fins i tot una tria molt restringida. La influència climàtica sobre el metabolisme, sobre la seva inhibició, sobre la seva acceleració, té un abast tan gran que un error en el lloc i en el clima pot no sols alienar algú respecte de la seva tasca, sinó que pot sostreure-la-hi del tot: no arriba a veure-la mai.

Nietzsche, *Ecce Homo*

0. Observacions preliminars

La necessitat de fer intel·ligible el propi context històric s'entrellaça de manera molt complexa amb la lluita per assolir, eixamplar i conservar espais de poder en les relacions socials. La circulació de la ideologia té lloc amb la força propulsora de diversos condicionants, i segueix vectors marcats per les circumstàncies. És fonamental, evidentment, la pròpia dinàmica estructural —objectiva— de cada societat. A més, entre les forces subjectives que impulsen el canvi ideològic destaca el fenomen de la reflexivitat social, la capacitat que tenen els actors socials de produir un discurs autònom sobre el seu entorn. Altres factors que condicionen la manera de pensar són de tipus més extern, com ara el caràcter perifèric o central del territori en termes geogràfics i culturals.

Les situacions de crisi ideològica tenen lloc en el marc de transformacions culturals que, al seu torn, formen part del canvi social en sentit ampli. El que ens interessa ara és que des del punt de vista del *paradigma d'inferències indiciàries*,¹ els productes culturals tenen el doble caràcter de *resultats* i *textos* —és a dir, que són al mateix temps productes d'un context històric i indicis per a la comprensió d'aquest—, de manera que resulten molt útils per a l'anàlisi dels processos de canvi social.

¹ Carlo Ginzburg, "Spie. Radici di un paradigma indiziario", en: Aldo Gargani, ed. *Crisi della ragione*, Torino, Einaudi, 1979, p. 57-106.

Superada la simplificació abusiva de la literatura com a espill que reflecteix la realitat al llarg del camí, a les anàlisis no estrictament literàries els queda la literatura com a significant incomplet i oblic de la seva matriu social i històrica. Aquesta natura semiòtica —sovint involuntària— dels textos literaris és, tanmateix, deliberada i conscient en alguns casos.

1. Objectius i mètode

Aquest estudi té com a objectiu de proposar una interpretació sociològica comparativa de dues novel·les, *Bearn o la sala de les nines* de Llorenç Villalonga (1956) i *Il Gattopardo* de Giuseppe Tomasi di Lampedusa (1958).² Les considerem des del punt de vista de la *representació*, és a dir, com a escenificacions de processos de canvi històric i ideològic a través de la ficció narrativa. També ens interessen com a *manifestació* d'una presa de posició de l'autor envers la matèria narrada. L'anàlisi intenta mostrar dues maneres coincidents de viure socialment el fenomen de la insularitat com a condicionant històric, segons apareix en les dues novel·les esmentades.

La selecció conjunta d'aquestes dues novel·les es justifica per la sorprenent afinitat entre totes dues, que des de ben aviat va atreure els estudiosos. Fins i tot es va plantejar la hipòtesi del plagiat (òbviament en detriment de Villalonga), però la cronologia mateixa ho desmenteix.³ Tant Tomasi di Lampedusa com Villalonga plantegen els mateixos processos de canvi: la decadència de la vella aristocràcia com a classe dirigent i l'ascens de la burgesia, processos en què ells mateixos estan implicats pels seus orígens nobiliaris;⁴ la substitució d'una legitimitat tradicional per una de formal i burocràtica; la modernització tècnica, l'aparició de noves classes socials i la irrupció d'ideologies noves (liberalisme, republicanisme, socialisme). Tots

² Llorenç Villalonga, *Bearn o la sala de les nines*, en: *Obres completes, II. Novel·la, 2*, Barcelona, 1993, p. 13-234. Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo*, Milano, Feltrinelli, 1999.

³ Giovanni Albertocchi, "Villalonga, Lampedusa i el «jo transcendent»", *Els Marges*, 39, 1989, p. 7-18; Miquel Pairoli, *El príncep i el felí. Una lectura de El Guepard*, Lleida, Pagès Editors, 1996, p. 95-107.

⁴ Pere Rosselló Bover, "*Bearn o la sala de les nines*", de *Llorenç Villalonga*, Barcelona, Empúries, 1993, p. 91-96; Gioacchino Lanza Tomasi, «Il Gattopardo, mio padre», en: *Tuttolibri*, 4 de juliol de 1987, p. 4. S'ha discutit fins a quin punt els Bearn són realment *aristocràcia*: cf. Josep M. Benet i Jornet, «Per a una lectura de "Bearn o la sala de les nines"», en: *Els Marges*, 4 (1975), 118. D'altra banda, alguns estudiosos com Vicent Simbor prefereixen considerar la novel·la de Villalonga com «la recreació novel·lística de la concepció ideal del món segons l'autor» (Vicent Simbor, *Llorenç Villalonga a la recerca de la novel·la inefable*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 199.

dos se centren en la parella formada per un aristòcrata i un clergue, i tant Villalonga com Lampedusa descriuen l'experiència històrica de la segona meitat del segle XIX en dues illes mediterrànies perifèriques (Mallorca i Sicília). Els paral·lelismes entre ambdues novel·les són nombrosos, i parteixen d'una actitud compartida entre els dos autors respecte dels canvis en la seva pròpia època.

El nostre procediment, en aquesta comparació, consistirà a identificar la presència de quatre dualitats categorials bàsiques, preses en un sentit metafòric ampli: *permanència / canvi*, *autònom / heterònom*, *material / ideal* i *monocausal / pluricausal*. La primera d'aquestes oposicions introdueix la lluita entre tradició i progrés, entre reacció i revolució, que és una de les isotopies bàsiques d'aquestes dues novel·les. Les categories d'autonomia i heteronomia identifiquen la procedència endògena o exògena dels canvis, i tenen a veure també amb el problema del caràcter perifèric (insularitat) i amb el fenomen del provincianisme. L'oposició entre materialisme i idealisme es refereix al sentit que hom interpreta en els canvis, segons si es considera que l'economia condiona els canvis ideològics o a la inversa. Finalment, la dicotomia monocausal / pluricausal descriu la quantitat de factors que hi ha a la base del canvi social. Seguim fidelment la llista de dicotomies que proposa Andrés de Francisco en la seva tipologia de teories del canvi social, a la qual hem afegit la primera (permanència / canvi) com a oposició de caràcter més global.⁵

Els dos conceptes que vertebreren aquesta lectura de *Bearn* i del *Gattopardo* són, com es pot veure, els de *ideologia* i *insularitat*. Pel que fa al primer, avui tan polisèmic que resulta impossible emprar-lo sense perill, l'entendem a la manera de Teun A. Van Dijk, és a dir: com una mena de *gramàtica de l'acció social* i com una forma de discurs amb la funcionalitat instrumental de legitimar i reproduir determinades relacions de poder. Quant a la insularitat com a categoria social y cultural, cal dir que continua sent una noció bastant vaga i impressionista. No obstant això, ens remetem a les anàlisis d'E. Aubert de la Rue, que apunta algunes característiques freqüents de la condició insular: societats etnoculturalment mixturades, tendència a l'emigració, caràcter desconfiat, dualitat entre els que viuen del mar i els qui ho fan girats d'esquena a l'oceà, tradició de pirateria i contraban, etc.⁶ Creiem que cal investigar la funció que tenen el paisatge i la circumstància geogràfica per a la configuració del fatalisme vital i del conservadorisme ideològic.

---

⁵ Andrés de Francisco, *Sociología y cambio social*, Barcelona, Ariel, 1997, p. 64-68.

⁶ E. Aubert de la Rue, *L'homme et les îles*, París, Gallimard, 1956, p. 59-69.

2. Un món convuls

En aquestes dues novel·les, l'atribució del rol principal a l'aristocràcia decadent no implica una identificació immediata entre el protagonista i el conservadorisme reaccionari. *Il Gattopardo*, com tothom sap, descriu les actituds del príncep Don Fabrizio Salina sobretot a l'època del desembarcament de Garibaldi a Sicília (1860). A *Bearn* se'ns conten els últims anys de la parella formada per Don Toni i Dona Maria Antònia, representants de la petita noblesa mallorquina en decadència; es tracta de memòries i reflexions narrades pel capellà de la casa de Bearn, Don Joan Mayol, que al seu torn és fill natural de Don Toni. La tipologia social dels personatges podria induir a una interpretació en clau d'autodefensa reaccionària.⁷ Però la noció de progrés, en si mateixa polisèmica, apareix representada tant per una classe dominant que deixa de ser-ho com pels seus antagonistes, però amb matisos diferents.

Així, el racionalisme de Don Toni de Bearn destaca de manera molt cridanera en un entorn de superstició i fanatisme religiós. El seu caràcter il·lustrat, divuitesc i afrancesat,⁸ s'allunya radicalment de la ignorància passiva dels camperols; a la seva cambra hi ha llum fins a l'alba, per tal com treballa febrilment en la redacció de les seves memòries, però els habitants de Bearn creuen que es relaciona amb el dimoni,⁹ el narrador, tot i ser un capellà obscurantista, percep aquest contrast i el fa explícit.¹⁰ Don Toni, que passa per bruixot als ulls dels pobres ignorants, és també l'antítesi de la seva esposa. Dona Maria Antònia, al seu torn, representa una ignorància activa i buscada.¹¹ A més, detesta tant les lectures filosòfiques del seu marit com la seva fascinació pel progrés tècnic. Aquest caràcter reaccionari desembocarà en diversos moments de catarsi, carregats d'una simbologia transparent: la crema de llibres de

---

⁷ De fet, la polèmica sobre *Il Gattopardo* que va tenir lloc a Itàlia fins i tot abans que aparegués publicat és un exemple d'aquesta tendència a la simplificació.

⁸ Segons el seu capellà, «pertanyia, per la seva formació, al segle devuit i no sabia prescindir de *la Raison* (...). «Reconec», em deia, «que sa raó és un llum molt dèbil: això no ha d'esser motiu per voler apagar-lo, sinó per atonar-lo»»; cf. Villalonga, *Bearn*, p. 24. Cf. també Birgit Wagner, «Mallorca und die Universalität der Lumières: *Bearn o la sala de les nines* von Llorenç Villalonga», en: *Zeitschrift für Katalanistik*, 1 (1988), p. 58-59; Rosselló Bover, «*Bearn...*», *op. cit.*, p. 53-61.

⁹ Villalonga, *Bearn...*, *op. cit.*, p. 54.

¹⁰ «Per a aquests pagesos, el senyor no era bo d'entendre»; cf. Villalonga, *Bearn...*, *op. cit.*, p. 23.

¹¹ «Es senyor, Joan, té coses molt rares. No he arribat a entendre'l mai», li confessa al capellà en un moment d'intimitat; cf. Villalonga, *Bearn*, p. 148.

Don Toni, la destrucció de l'*auto-mobilitat* construït per ell, i la negativa a acudir a l'audiència privada del papa Lleó XIII.¹² Els mateixos trets de Dona Maria Antònia apareixen intensificats en Joan Mayol, la intransigència integrista del qual xoca constantment amb la tolerància deista de Don Joan. El caràcter liberal de Don Toni tampoc recull trets d'altres personatges progressistes, però en fa una síntesi laxa; la seva noció de progrés no és idèntica a la del veterinari republicà que preveu la fi de l'aristocràcia, ni a la del parent americà enriquit amb la fabricació de *cartoenvases*.¹³ Don Toni és conscient de la decadència de la noblesa i accepta la seva pèrdua de caràcter dirigent, però s'ho mira des de la distància; també es troba fascinat per la modernització i el progrés material, però se'n troba per damunt per la seva categoria intel·lectual i pel seu domini dels mecanismes estètics i pràctics de distància social.

El canvi és també la categoria bàsica del *Gattopardo*, però amb moltes ambigüitats i sense vinculació ideològica amb la noció de progrés. A diferència de *Bearn*, la novel·la de Lampedusa no presenta un procés visible de modernització, i l'èmfasi recau sobre la idea de transformació ràpida i inevitable de l'estructura política, però sense grans modificacions en els ordres de valors. Com Don Toni de Bearn, el protagonista del *Gattopardo* conrea el coneixement científic en un entorn de catolicisme estricte, tot i que en aquesta passió l'acompanya el capellà jesuïta Pirrone. L'afecció de Don Fabrizio a l'astronomia i les matemàtiques ha estat interpretada sovint com un desig d'eternitat i d'estabilitat, com una forma de distància i d'escapisme subjectivista respecte de la realitat històrica que l'envolta.¹⁴ Certament hi ha almenys un parell de passatges que reforcen aquesta interpretació;¹⁵ però l'ambivalència moral d'aquesta passió científica, que fins i tot l'ha fet merèixer una medalla del Congrés d'Astronomia a la Sorbona, queda explícitament insinuada per

---

¹² Villalonga, *Bearn*, pp. 105, 112 i 165, respectivament.

¹³ El veterinari d'Inca fa una visita a Bearn per curar uns porcs, i la seva conversa amb els empleats de Don Toni té lloc sota la mirada espia de l'amo i el capellà; sobre el parent americà es parla fugaçment en la introducció de Don Joan i, tot i que no apareix més, la seva funcionalitat simbòlica al llindar mateix de la narració és ben clara. Cf. Villalonga, *Bearn*, p. 43-44 i 17-18, respectivament.

¹⁴ Giuseppe Paolo Samonà, *Il Gattopardo. I racconti. Lampedusa*, Firenze, La Nuova Italia, 1974, p. 65-69; Simonetta Salvestroni, *Tomasi di Lampedusa*, Firenze, La Nuova Italia, 1974, p. 62.

¹⁵ Després del sopar ofert pel príncep en arribar a Donnafugata, abans de gitar-se veu des del balcó el cel estelat i pensa: «Esse sono le sole pure, le sole persone per bene. (...) Chi pensa a preoccuparsi della dote delle Pleiadi, della carriera politica di Sirio, delle attitudini all'alcova di Vega?» (Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo*, p. 85). Més tard, en un dels moments més bells i famosos de la novel·la, després del ball al palau Ponteleone, Don Fabrizio veu la lluentor del planeta Venus al cel i pensa en la mort a través de l'estil indirecte del narrador: «Quando si sarebbe decisa a dargli un appuntamento meno effimero, lontano dai torsoli e dal sangue, nella propria regione di perenne certezza?» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 211).

una frase del rei de les Dues Sicílies, durant una audiència: «Gran bella cosa la scienza quando non le passa p'a capa di attaccare la religione!».¹⁶

Però ni el Guepard ni la resta dels aristòcrates sicilians no actuen impulsats per la ideologia del progrés: en el millor dels casos segueixen una tendència històrica i s'hi adapten més malament o més bé. El cas del seu nebot, Tancredi Falconeri, no és una excepció. Tancredi lluita amb els garibaldins, es converteix en soldat de l'exèrcit reial i arriba a ser diputat i diplomàtic; però els seus fets d'armes, la seva actuació política i fins i tot el seu matrimoni amb la filla del burgès Calogero Sedàra formen part d'una manera d'actuar notòriament oportunista. Tampoc Tancredi no es troba imbuït de la ideologia del progrés, sinó que és un braç executor del procés històric: ell és la versió activa de les actituds del seu oncle, i és per això que aquest se l'estima tant.¹⁷ El representant de la nova classe dominant, Don Calogero, és una força activa però sense ideologia pròpia: les seves idees i la seva retòrica són literalment les de l'elit política piemontesa. El personatge més compromès ideològicament amb els canvis no és un sicilià, sinó precisament un continental: Aimone Chevalley di Monterzuolo, secretari de la prefectura que viatja a Donnafugata per convèncer el príncep d'entrar al nou Senat. Chevalley és testimoni de la misèria moral i material de Sicília, de la inseguretat i la violència arbitràries que regnen a l'illa, i propugna la introducció de canvis, la racionalització burocràtica i la creació d'un sistema policial i judicial modern.¹⁸ Els ideals esbossats per Chevalley són els mateixos que els dels liberals peninsulars de la seva època, com ara Leopoldo Franchetti. Els canvis introduïts a l'illa van perpetuar l'estat de coses i donaren la raó a la famosa sentència de Tancredi: «Se vogliamo che tutto rimanga come è, bisogna che tutto cambi».¹⁹ L'anàlisi de la societat siciliana que Franchetti publicaria disset anys després de l'annexió de l'illa ho confirmava amargament.²⁰

---

¹⁶ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 30.

¹⁷ Com diu Don Fabrizio, «è un signore, è ambizioso, ha le mani bucate. (...) segue i tempi, ecco tutto, in politica como nella vita privata, del resto è il piú caro giovane che io conosca (...)» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 100).

¹⁸ Mentre els seus hostes li expliquen els fets més truculents de la violència mafiosa, Chevalley exclama: «Che polizia inetta avevano quei Borboni. Fra poco quando verranno qui i nostro carabinieri, tutto questo cesserà» (Lampedusa, *Il Gattopardo*, p. 157); durant la seva famosa conversa amb el Guepard, i després d'explicar que el Senat treballa «per il progresso del paese», Chevalley el tempta: «(...) Lei rappresenterà la Sicilia alla pari dei deputati eletti, farà udire la voce di questa sua bellissima terra che si affaccia adesso al panorama del mondo moderno, con tante piaghe da sanare, con tanti giusti desideri da esaudire» (*ibid.*, p. 160).

¹⁹ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 41.

²⁰ Leopoldo Franchetti, *Condizioni politiche e amministrative della Sicilia*, Firenze, Tip. Barbera, 1877; reed. Roma, Meridiana, 1991, p. 247-249 i *passim*.

Hi ha, doncs, una separació gradual però clara entre les classes actives i les classes passives. Tant en *Bearn* com en *Il Gattopardo*, el procés de canvi és impulsat des del continent: les idees republicanes arriben a Mallorca des de la península Ibèrica, les modes intel·lectuals i estètiques són marcades per París; la unificació italiana és el resultat d'accions militars engegades al Piemont, el refinament del gust és representat per Florència,²¹ i la burgesia que crea el discurs nacional italià és la del nord de la península. Però hi ha una participació dels illencs en els esdeveniments d'aquest procés de canvi: el marquès de Collera (Jacob Obrador i Santandreu) és diputat a les Corts de Madrid,²² Tancredi fa carrera militar i política en el nou règim i escenifica la transició entre allò antic i allò nou, Don Calogero és un fidel reflex del que fa la burgesia continental. Els mateixos Don Toni i Don Fabrizio s'avenen a col·laborar amb un context històric que els està devorant com a classe social.²³ Però les masses són essencialment conservadores i passives, tant a Mallorca com a Sicília; Lampedusa parla de la «tradizionale impermeabilità al nuovo» que caracteritza Sicília, i a Bearn l'acció de masses més notable és el Carnestoltes.²⁴

Ambdues novel·les dibuixen amb extraordinària eficàcia aquesta dinàmica de canvis ràpids i profunds, però l'abast dels canvis és diferent en cadascuna. La Sicília del Guepard evoluciona cap a una societat burgesa, certament, però no deixa de ser una substitució molt limitada d'unes elits dirigents per unes altres. La sentència de Tancredi no és gratuïta: el llibre ja citat de Franchetti constata la reproducció d'un sistema de poder basat en la fidelitat personal i no pas en l'estat de dret o imperi de la llei —una situació que, al capdavall, coneixia el mateix Lampedusa.²⁵ En canvi,

²¹ On s'educa Angelica, la filla de Don Calogero Sedàra (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 116).

²² Villalonga, *Bearn*, p. 77, 131, 176. El fet que es presenti a si mateix com a parent dels Bearn sense ser-ho és una mostra més d'aquesta ambivalència del moment històric descrit. El poder efectiu de la burgesia mira d'aprofitar el capital simbòlic que implica el prestigi de la noblesa, tot just quan aquesta va quedant definitivament foragitada del procés històric. La mateixa ambivalència presenta Don Calogero, tal com es pot veure en la magnífica escena del primer sopar a Donnafugata: la càrrega simbòlica de Don Calogero vestit amb frac és un cop fulminant per a Don Fabrizio, encara que el tall ridícul de la peça de roba desinfla el seu terror inicial (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 78-79). La fascinació del burgès pel món aristocràtic reapareix intensament durant la seva visita al ball del palau Ponteleone (*ibid*, p. 195 ss.). Tancredi representa el mateix però a la inversa.

²³ Don Toni arriba a gastar tres-cents francs, a París, per donar suport als enginyers Tissandier en les seves temptatives aeronàutiques, i per pujar amb ells al seu globus experimental (Villalonga, *Bearn*, p. 146-151). Quan Tancredi se'n va a lluitar per primera vegada amb els garibaldins, el príncep li dóna un rotllet d'unces d'or, a la qual cosa respon el nebot entre rialles: «Sussidi la rivoluzione, adesso!» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 41).

²⁴ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 136; Villalonga, *Bearn*, p. 44-47, 216-222.

²⁵ «Del resto questa mancanza del concetto di una legge e di un'autorità che rappresenti e procuri il vantaggio comune, astrazione fatta dagli individui, si manifesta nelle relazioni di ogni genere fra' Siciliani. Essi non si considerano come un unico corpo sociale sottoposto uniformemente a legge comune, uguale per tutti e inflessibile, ma come tanti gruppi di persone formati e mantenuti da legame personali» (Franchetti, *Condizioni...*, *op. cit.*, p. 39).

Bearn ja anuncia la existència de moviments obrers i la difusió de les utopies socialistes; Don Toni de Bearn creia que s'hi arribaria a través de la «dictadura il·lustrada» i de la democràcia liberal.²⁶

La qüestió de la implicació ideològica de Lampedusa i Villalonga en aquestes novel·les és un tema lateral i innecessari per a l'anàlisi ideològica del material narratiu. Especialment lamentable i coneguda és l'embolicada polèmica que va envoltar *Il Gattopardo* des d'abans i tot de la seva publicació: el pretès caràcter reaccionari de la novel·la es considerava subsidiari de la ideologia decadent del príncep de Lampedusa, la qual cosa fou un veritable estigma per a tots dos, obra i del autor, en els cercles literaris esquerrans del neorealisme italià.²⁷ En qualsevol cas, probablement resulta impossible llegir aquestes novel·les sense flairar la clau ideològica de lectura que suggereixen subreptíciament els autors. Tots dos comparteixen una actitud ambivalent, entre la nostàlgia d'un passat al qual es consideren lligats amb més força (reacció) i l'aposta per un *amor fati* nietzschian que accepta i impulsa el mateix remolí històric que se'ls engoleix (progrés). Ja hem vist com el príncep de Salina mostra predilecció absoluta per Tancredi i Angelica, els personatges que encarnen aquest canvi en les elits dirigents, una actitud que reflectia la que Lampedusa sentia pel seu fill adoptiu (Gioacchino Lanza Tomasi) i la seva promesa.²⁸ Fins i tot Don Fabrizio proposa a Chevalley que nomenin com a senador Don Calogero en comptes d'ell mateix, en un passatge en què el senyor feudal exalta admirativament els mèrits del burgès. Don Fabrizio (Lampedusa) és conscient d'una certa idea de necessitat històrica de canvi, igual que Don Toni (Villalonga).²⁹ Però al

²⁶ «Des de les revolucions obreres del 1848 creia que el món s'organitzava de nou i que l'època de la burgesia capitalista agonitzava. El que triomfaria, segons ell, era el socialisme, i així ho explicava de vegades al senyor vicari» (Villalonga, *Bearn*, pàg. 54); «Es poble és inculte, intransigent i tosc. Sa culpa és de ses classes directores, que han caducat fa estona. Abans d'es triomf total de sa democràcia haurem de passar per una dictadura il·lustrada» (Villalonga, *Bearn*, pàg. 71).

²⁷ Com diu Gregory Lucente, «As regards Lampedusa's novel, the basic question can be stated in fairly direct terms: does *Il gattopardo* merely describe the period of the Risorgimento in Sicily without seriously examining or questioning the ideologically determined, class-oriented motivations of historical characters and events (...) or does the novel provide not only a narrative of nineteenth-century history and historical processes but also a running critique of that history (...) and then demonstrate a commitment to, or at least a challenge regarding historical change? This theoretical opposition, which has more to do with ideology than with literary technique as such, explains why it is especially significant for all these debates that *Dr. Zhivago*, *Il gattopardo*, and *La storia* are all historical novels, ones in which this particular issue is most pressing because most immediately apparent.» (Gregory Lucente, «*Scrivere o fare... o altro: Social Commitment and Ideologies of Representation in the Debates over Lampedusa's Il gattopardo and Morante's La storia*», en: *Italica*, 61 [1984], p. 220-251); cf. també l'antologia de textos crítics que presenta Giuseppe Paolo Samonà, *Il gattopardo...*, op. cit., p. 361-426.

²⁸ Lanza Tomasi, «*Il Gattopardo...*», op. cit.

²⁹ Com li diu a Don Fabrizio un dels assistents al ball, amb una al·lusió de sentit transparent, «anche le stelle fisse veramente fisse non sono» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 209).

narrador se li escapen observacions amargues de menyspreu aristocràtic envers les forces que realitzen aquest canvi històric, com ara en aquell passatge en què anuncia la futura destrucció del palau Ponteleone (Villa Lampedusa, la casa familiar de Palerm) pels bombardeigs de les tropes americanes.³⁰ L'actitud de Villalonga és més difícil d'endevinar, ja que sembla vacil·lar entre el protoprogressisme il·lustrat de Don Toni i el reaccionarisme del seu capellà. En la vida real Lampedusa, escèptic i solitari, no va mostrar cap mena d'oposició al feixisme; Villalonga, en canvi, comença adherint-s'hi, se'n desencantà, i mantingué la seva ambivalència ideològica durant tota la seva vida.³¹

3. Centres i perifèries

Tant *Bearn* com *Il Gattopardo* ens mostren una de les característiques fonamentals de la insularitat, si més no de la manera com aquesta es viu a Sicília i a Mallorca: la peculiar dinàmica entre autonomia i heteronomia, entre la creativitat endògena i la imitació d'allò exogen. No seria estrany que les observacions que farem ara fossin aplicables a la condició insular en general. *Ceteris paribus*, perquè la insularitat pot ser passiva o activa —com es veu si es compara Sicília amb Anglaterra—, i les illes mediterrànies de cultura romànica pertanyen al primer grup.

La insularitat de Mallorca i Sicília és una forma de realitzar el caràcter perifèric d'aquests territoris. Els seus continguts bàsics són dos: l'*autarquia* (típica de llargs períodes històrics, estàtics o amb canvis lents) i la *dependència* (pròpia de les èpoques de canvi ràpid). De vegades, autarquia i dependència conviuen en moments de transició, com és el cas de les situacions descrites per Villalonga i Lampedusa. L'estructura social, les ideologies dominants i els codis culturals propis del passat apareixen representades pels dos protagonistes centrals, don Fabrizio i don Toni. Els

---

³⁰ «Nel soffitto gli Dei, reclinati su scanni dorati, guardavano in giù sorridenti e inesorabili come il cielo d'estate. Si credevano eterni: una bomba fabbricata a Pittsburgh, Penn. Doveva nel 1943 provar loro il contrario» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 200). La importància d'aquest passatge, i el seu sentit en la història de l'autor, es dedueix del fet que procedeix de manera gairebé literal del segon capítol d'un escrit autobiogràfic de Lampedusa, *I luoghi della mia prima infanzia*.

³¹ David Gilmour, *The Last Leopard*, London, Quartet Books, 1988; sobre la ideologia de Villalonga, el millor resum és el de Mas Rigo: «Quan hi ha ordre i tranquil·litat, aflora el seu vessant liberal, progressista. Quan hi ha desordre i radicalització, es fa present el pensament conservador i reaccionari» (Jeroni M. Mas Rigo, «Aproximació a la ideologia política del primer Llorenç Villalonga», en: Llorenç Villalonga, *Articles polítics*, ed. J. Mas Rigo, Barcelona, Fundació Casa Museu Llorenç Villalonga / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 9-56).

seus codis de conducta són, en molts aspectes, resultat de les formes de convivència tradicionals que ells ja no podran reproduir, creades en el context de cada una de les illes. Així, per exemple, l'acceptació de la violència endèmica de Sicília, que tant escandalitza el continental Chevalley, i que el nebot del Guepard narra amb la divertida despreocupació de qui explica les peculiaritats del propi país.³² Ell mateix mostra una infantívola satisfacció per la repetició del ritual anual de visita al monestir del Santo Spirito, un convent femení on ell té el privilegi de ser l'únic home autoritzat per a entrar-hi.³³ A Bearn, don Toni practica el peculiar costum d'assotar els treballadors del llogaret quan empren alguna paraula malsonant.³⁴ Sobre el fons dels canvis en curs, aquests costums destaquen com si fossin relíquies antropològiques, pròpies d'una cultura provinciana.

Provincianes són, també, les actituds d'alguns personatges especialment conservadors. Dona Maria Antònia de Bearn, tot i haver viatjat molt amb el seu marit,³⁵ reproduïx la mentalitat que dóna primacia a l'illa en l'oposició entre Mallorca i «fora de Mallorca».³⁶ Fins i tot don Toni presenta aquesta mena de tics en alguns moments, tot i la seva formació il·lustrada.³⁷ Al *Gattopardo*, aquesta manera de ser apareix ridiculitzada en el personatge de Concetta, una de les filles de don Fabrizio. L'autarquia intel·lectual i social de Sicília, aquest àmbit immòbil caracteritzat per «*la sua tradizionale impermeabilità al nuovo*»,³⁸ sembla condensada en aquest personatge secundari, del qual es burlen tant el seu pare com el cosí.³⁹

---

³² Lampedusa, *Gattopardo*, p. 156-158. L'estudi minuciós de Franchetti demostra que no es tracta d'una simple humorada de Tancredi i el seu company Cavriaghi; cf. Franchetti, *Condizioni...*, op. cit., passim.

³³ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 85-88.

³⁴ Villalonga, *Bearn*, p. 24.

³⁵ «Els senyors, en la seva joventut, havien corregut món i no s'espantaven de res» (Villalonga, *Bearn*, p. 131).

³⁶ Quan el personatge temptador, la neboda Na Xima, se'n torna a París després d'una visita a Bearn, Dona Maria Antònia s'alegra que se'n vagi i afirma que «si ha d'escandalisar [que] ho faci a fora Mallorca» (Villalonga, *Bearn*, p. 107). La vocació perifèrica de Dona Maria Antònia queda dibuixada en la ingenuïtat d'alguns diàlegs:

«—T'agradaria esser reina? —li demanà el senyor.

Ella no necessita meditar la resposta.

—De Mallorca crec que m'hauria agradat. D'un país menut. D'una nació gran, ni somiar-ho.»

(Villalonga, *Bearn*, p. 121.)

³⁷ «Davant la idea que un estranger (encara que els estrangers, en aquell cas, érem nosaltres) hagués gosat tocar-me la roba, tot el seu afrancesament semblava desaparèixer» (Villalonga, *Bearn*, p. 146).

³⁸ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 136.

³⁹ Quan el pare Pirrone li exposa que Concetta s'ha enamorat de Tancredi, don Fabrizio ironitza: «La vedette voi, Padre, Concetta ambasciatrice a Vienna o Pietroburgo?» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 75). Més tard, quan Tancredi ja s'ha compromès oficialment amb Angelica i Cavriaghi aspira a conquistar Concetta, el jove Guepard explica al seu col·lega: «Sai conosco Concetta dalla nascita; è la piú cara creatura che esista, uno specchio d'ogni virtù; ma è un po' chiusa, ha troppo ritegno, temo che stimi troppo sé stessa; e poi è siciliana sino al midollo delle ossa; non è mai uscita da qui; chi sa se si sarebbe

L'extrem, en aquest aspecte, és la dona de don Calogero, un personatge que no surt mai de casa i a qui ningú no ha vist mai la cara tret de Ciccio Tumeo. Tots aquests detalls responen a la famosa definició del provincianisme feta per un altre insigne sicilià, Leonardo Sciascia:

«(...) provincianismo es encerrarse en la provincia con contento, con satisfacción, considerando inamovibles e incomparables sus modos de ser, sus reglas, su comportamiento; y sin mirar nunca a lo que fuera de la provincia ocurre, sin recibir advertencias, estímulos y provocaciones, fecundos para el pensar, fermentadores de la visión de la realidad.»⁴⁰

Però aquesta faceta típica de l'insularitat, aquesta forma de provincianisme, és només la meitat del problema. Hi ha un provincianisme de la dependència intel·lectual, de l'esnobisme ostentós, que sovint passa desapercbut. L'assumpció acrítica de models per raó de la seva procedència externa, sovint acompanyada pel menyspreu de l'àmbit propi, sovint és correlatiu respecte del provincianisme autàrquic. Es complementen i es compensen de la mateixa manera que els complexos d'inferioritat i de superioritat. L'ambivalència del provincianisme dependent —típic de les perifèries geogràfiques i culturals— es veu en el fet que també se li pot atribuir una interpretació positiva: com que és el resultat del caràcter perifèric i passiu d'un determinat àmbit, la dependència provinciana és un intent de superar aquest estancament i aquest caràcter perifèric. Ja hem vist com la illa reflecteix els canvis que es generen al continent, del qual depèn i del qual li arriba el dinamisme. En *Bearn* i el *Gattopardo*, l'heteronomia es pot veure clarament en les referències culturals dels seus protagonistes. Don Fabrizio, certament, no ha arribat a llegir Dickens, Eliot, Sand, Flaubert ni Dumas, i el seu judici sobre Balzac («un ingegno senza dubbio vigoroso ma stravagante e “fissato”»)⁴¹ és «frettoloso», però ho compensa amb la presència de Mademoiselle Dombreuil, una majordona francesa que sempre parla en la seva llengua. I si Angelica no és un personatge endarrerit com la seva mare (filla de Peppe Giunta, àlies Peppe 'Mmerda), és perquè s'ha educat a Florència, que aquí és un sinònim de «l'exterior». El provincianisme cultural, sobretot en els seus aspectes positius, apareix representat de manera molt més viva per don Toni de Bearn, que no sols parla francès, anglès i italià sinó que, sobretot, és un home de cultura francesa.

---

mai trovata bene a Milano, un paesaccio dove per mangiare un piatto di maccheroni bisogna pensarci una settimana prima!» (*ibid.*, p. 153)

⁴⁰ Leonardo Sciascia, *Sucesos de historia literaria y civil*, (...) pag. ???

⁴¹ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 136.

Don Toni arriba a considerar França —i sobretot París— «es país de s'intel·ligència»,⁴² un entusiasme que el seu fill / capellà no veu amb simpatia. Un dels esdeveniments fonamentals de la vida de don Toni és, precisament, la fuga de Bearn amb la seva neboda Xima per viure el món accelerat i modern de la capital francesa i assistir a l'estrena del *Faust* de Gounod.

En aquest sentit, els viatges són un element important en l'argument de *Bearn*, i representen simbòlicament la necessitat de lligar-se a l'exterior, a les metròpolis que implícitament hom situa a un nivell supraordinat respecte de les perifèries. Tant el viatge com l'aspiració a sortir físicament de l'illa resumeixen l'heteronomia de la vida insular i la necessitat de viure en l'acostament al centre. Així, la proposta de Chevalley comentada abans o el currículum continental de Tancredi són exemples del poder simbòlic propi de la vida en la metròpoli; el mateix don Fabrizio se sent orgullós d'haver obtingut a París el màxim reconeixement com a astrònom. Igualment, don Toni no sols cerca la realització personal en la fugida a París amb Xima, sinó que el narrador insisteix en el fet que sempre li ha agradat viatjar als llocs admirats: Gènova, Florència, Roma. Precisament un viatge ocupa la secció central de la segona part de la novel·la: l'expedició a Roma —passant per París— per tal d'entrevistar-se amb el papa.

L'efecte de contrast entre el món tancat de la illa i el de l'exterior es reforça amb l'aparició de personatges que podríem anomenar «cosmopolites», és a dir, habituats a cercar i tenir experiències rellevants viatjant o sortint de l'àmbit insular. El «cosmopolita» apareix com un personatge marcat, en certa manera exòtic —en el sentit etimològic de la paraula. L'únic personatge important del *Gattopardo* que presenta aquesta característica és Tancredi; també el coronel Pallavicino, un dels assistents al ball del palau Ponteleone, amb la narració de les seves històries bèl·liques dóna també un lleuger toc mundanal a l'ambient tancat de l'illa.⁴³ Més clar és el caràcter inconformista i pretesament cosmopolita de dona Xima, que fuig a París amb don Toni i arriba a flirtejar amb la crema de l'aristocràcia política i intel·lectual de França, inclosos l'emperador i Gounod. El fons provincià i subordinat del seu cosmopolitisme s'evidencia en la manera com sobreactua durant les seves estades posteriors a Bearn:⁴⁴ durant la primera tornada, el nivell de vida que mostra dona Xima no és més que una exhibició ostentosa de símbols d'estatus d'acord amb les

⁴² Villalonga, *Bearn*, p. 35.

⁴³ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 207-209.

⁴⁴ Villalonga, *Bearn*, p. 78-99, 202-219.

convencions estètiques franceses; a la segona tornada, ja vella i arruïnada, la neboda de don Toni conserva el to *chic* en el tracte, per bé amb el complement d'un quadre psicopatològic implícit que la portarà al suïcidi.

Però el text que millor resumeix la dialèctica entre autonomia i heteronomia, en l'àmbit insular és el famós i llarg monòleg de don Fabrizio durant la seva conversa amb Chevalley.

«(...) il peccato che noi Siciliani non perdoniamo mai è semplicemente quello di “fare”. (...) Sono venticinque secoli almeno che portiamo sulle spalle il peso di magnifiche civiltà eterogenee, tutte venute da fuori già complete e perfezionate, nessuna germogliata da noi stessi, nessuna a cui abbiamo dato il “la”; (...) da duemila cinquecento anni siamo colonia. (...) Tutte le manifestazioni siciliane sono manifestazioni oniriche, anche le più violente: (...) le novità ci attraggono soltanto quando le sentiamo defunte, incapaci di dar luogo a correnti vitali; (...) la Sicilia, l'ambiente, il clima, il paesaggio. Queste sono le forze che insieme e forse più che le dominazioni estranee e gl'incongrui stupri hanno formato l'animo: (...) [i Siciliani] rimarranno convinti che il loro è un paese come tutti gli altri, scelleratamente calunniato; che la normalità civilizzata è qui, la stramberia fuori. (...) i Siciliani non vorranno mai migliorare per la semplice ragione che credono di essere perfetti (...) La ragione della diversità [dei risultati del feudalesimo] deve trovarsi in quel senso di superiorità che barbaglia in ogni occhio siciliano, che noi stessi chiamamo fierezza, che in realtà è cecità.»⁴⁵

És evident que la intervenció de don Fabrizio és un manifest que recull la major part de les conviccions de Lampedusa sobre Sicília. La «*terrificante insularità di animo*» de què parla don Fabrizio⁴⁶ apareix descrita ací amb una extraordinària eloqüència. Hi apareixen bona part dels elements característics d'aquesta dinàmica contradictòria entre l'autarquia i la dependència: la *passivitat* (aversió a l'acció, caràcter «oníric»), el *caràcter reaccionari* (acceptació de les novetats de fora quan ja no són vives), la posició perifèrica (l'illa com a *colònia*), l'autarquia provinciana (impossibilitat de canvis per tal com es consideren perfectes, el propi àmbit reduït com a sinònim de civilització i normalitat)⁴⁷ i —molt important— el *determinisme ambiental* (el clima i el paisatge com a condicionants ineludibles de les accions humanes).

---

⁴⁵ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 161-167.

⁴⁶ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 164.

⁴⁷ Franchetti parlava de «quell'amor proprio e quel patriottismo locale puntiglioso, che si pretende essere una caratteristica degli Isolani in generale e dei Siciliani in particolare» (Franchetti, *Condizioni...*, *op. cit.*, p. 226). Convé observar, d'altra banda, que tant el discurs de don Fabrizio com les remarques de Franchetti coincideixen literalment amb la definició del provincianisme que feia Sciascia.

Aquest determinisme físic és l'aspecte material d'un altre tipus de fatalitat, condicionada per la concepció del temps històric com a procés de canvi irreversible. El paisatge i el clima, categories físiques, encobreixen la categoria antropològica de la insularitat. La relació causal entre la illa i el caràcter dels habitants amalgama dos aspectes contradictoris, l'autonomia i l'heteronomia: la insularitat és un condicionant *intern* o independent en relació amb la terra ferma, però *extern* i coactiu respecte dels habitants.

El determinisme físic que don Fabrizio intenta argumentar es podria aplicar també de manera coherent a la Mallorca de *Bearn*, tot i que Villalonga no tracta aquest aspecte en la seva novel·la. El determinisme de don Toni és purament ideològic o, si es vol, filosòfic. Don Toni se centra en la història, en els canvis socials i culturals al llarg del temps —un aspecte que, d'altra banda, també és fonamental en el *Gattopardo*. Però aquesta impotència fascinada i activa de don Toni davant el procés històric és equivalent, en el fons, a la que don Fabrizio diu que senten els sicilians davant unes condicions ambientals extremes, desmesurades. El fatalisme, amb el sentiment d'indefensió que imposa, confirma i reproduïx el caràcter perifèric de l'àmbit insular. El determinisme de la noblesa siciliana i mallorquina és una manera més de situar el nucli de les accions —o de la inactivitat— humanes fora dels subjectes, de manera que contribueix a reproduir l'heteronomia característica del caràcter provincià.

4. Causes i efectes

Sense que calgui considerar-ho de manera determinista, la descripció dels canvis sol postular la preeminència d'un grup de factors sobre els altres: o bé predominen els factors materials (demogràfics, tecnològics, econòmics, etc.) o bé pesen més els factors ideals (normatius, culturals, ideològics). Les dues novel·les que ens ocupen comparteixen l'enfocament materialista dels canvis, amb matisos que cal anotar.

Il Gattopardo insisteix amb freqüència en el factor econòmic com a base del procés que està desbancant l'antiga aristocràcia decadent. Lògicament és el batlle, don Calogero, el que concentra la major part d'observacions en aquest sentit. La seva primera aparició, durant el sopar de benvinguda a Donnafugata, ja resumeix el

problema en els termes més inequívocs.⁴⁸ El narrador presenta la vestimenta maldestra de don Calogero explícitament com a símbol del canvi; el lector ho interpreta també com a símptoma d'una relació causal implícita. El símbol d'estatus assenyala el fonament material d'una profunda transformació en les estructures de poder.

Més endavant, en dues ocasions es dóna la circumstància que altres personatges descriuen don Calogero, i en ambdós casos s'insisteix en la vinculació entre el poder econòmic i l'ascens social (és a dir, precisament els trets bàsic del procés històric en curs). Quan Ciccio Tumeo parla amb don Fabrizio sobre la família Sedàra en un descans durant la caça, la descripció és ben significativa: és ric, influent, avar, sap gastar, amic dels seus amics i intel·ligent.⁴⁹ El fet mateix que el Guepard li demana informació sobre una persona que coneix es deu evidentment a la importància que té el fet de formalitzar la relació entre Tancredi i Angelica, però també obeeix a l'objectiu de conèixer més estretament el seu antagonista en aquesta «revolució» que es viu a Sicília. Més tard, quan el mateix don Fabrizio presenta a Chevalley els mèrits de don Calogero per al Senat, l'admiració es barreja amb una ironia refinadíssima. Segons el príncep, no sols és que la família del batlle acabarà sent insigne (tot i que *ara* no ho és), sinó que ell mateix té molts mèrits pràctics (ja que no en té de científics), té poder (encara que no té prestigi) i és un fidel unitarista i sabrà crear-se les il·lusions que siguin necessàries.⁵⁰ Don Calogero encarna allò més important de la nova Itàlia, els fonaments d'un canvi que el situarà al capdamunt de la piràmide social.

Tot això no ha de fer-nos oblidar que la victòria de la nova classe dirigent a Itàlia es consuma a través d'una intervenció militar, que també és un factor de tipus material. En qualsevol cas, *Il Gattopardo* descriu un procés en què l'annexió militar i l'embranchada del capitalisme no sols fan canviar l'estructura política, sinó també el panorama ideològic i els costums. Un canvi que el jesuïta Pirrone interpreta com una aliança entre l'aristocràcia impotent, els liberals i la maçoneria.⁵¹

També Villalonga es mostra notablement *materialista* en la seva novel·la, però d'una manera més complexa i matisada. Dos elements de *Bearn* insinuen breument

---

⁴⁸ «Non rise invece il Principe al quale, è lecito dirlo, la notizia [de l'arribada de don Calogero amb frac] fece un effetto maggiore del bollettino dello sbarco a Marsala. Quello era stato un avvenimento previsto, non solo, ma anche lontano e invisibile. Adesso, sensibile com'egli era, ai presagi e ai simboli, contemplava la Rivoluzione stessa in quel cravattino bianco e in quelle due code nere che salivano le scale di casa sua» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 78-79).

⁴⁹ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 113.

⁵⁰ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 165.

⁵¹ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 49.

aquesta possible interpretació. El capitalisme liberal hi apareix explícitament representat pel parent americà dels de Bearn, l'empresari que s'ha fet ric fabricant capsetes de cartró o *cartoenvases*. La càrrega simbòlica d'aquest personatge virtual, que només apareix esmentat a la introducció del capellà, és enorme: després de la ruïna i mort dels senyors de Bearn, sembla que aquest personatge tan poc aristocràtic comprarà les possessions de don Toni per tal que no vagin a parar a mans alienes. De la mateixa manera que Tancredi representava la baula generacional que unia el món antic i el món nou en el *Gattopardo*, aquest Bearn de qui s'ignora el nom consuma la substitució de l'esquema senyorial per l'estructura de classes del capitalisme. Tots dos són paral·lels, però només Tancredi és un personatge actiu durant tota la novel·la, mentre que l'altre omple a penes mitja pàgina del text.⁵²

L'altre aspecte materialista de *Bearn* és la importància que s'hi atorga al progrés tecnològic com a motor del canvi ideològic i cultural. El personatge abans esmentat, el fabricant de *cartoenvases*, «es presenta amb molta de pompa, carregat d'or i decidit a enlluernar tot Mallorca amb un automòbil elèctric que ja ha mort dues ovelles». Don Toni mateix havia construït un *auto-mobile* amb motor de vapor, cosa que no aprovaven ni les autoritats eclesiàstiques ni dona Maria Antònia.⁵³ Aquest enginy era un exemple més de la fascinació de don Toni per totes aquelles forces del progrés que havien portat a la decadència la seva classe social, incloses les idees il·lustrades. Aquesta imatge del progrés material esdevé inquietant quan don Toni aconsegueix convèncer dona Maria Antònia perquè s'assegui amb ell en l'automòbil i perd el control: «No puc aturar-lo!», i tots dos s'estavellen contra la fogaina. El comentari del capellà sobre aquest episodi no deixa lloc a dubtes: el progrés material és perillós perquè acosta l'home a Llucifer.⁵⁴ La fascinació pel progrés tecnològic reapareix després, en l'escena en què don Toni viatja per París en el globus dels germans Tissandier, i en aquell moment fins i tot dona Maria Antònia sembla claudicar davant aquest emblema de la modernitat.⁵⁵

---

⁵² Villalonga, *Bearn*, p. 17-18.

⁵³ Villalonga, *Bearn*, p. 73-77, 109.

⁵⁴ «I quan el terratrèmol de Lisboa mostra la impotència de l'home, quan el ferrocarril s'estavelli o sorgesquen les més espantoses guerres napoleòniques, fruit natural de la Revolució Francesa, llavors la ciència emmudirà i els seus devots sols encertaran a proferir: "No el puc aturar!" No pots aturar allò que tu mateix desencadenares» (Villalonga, *Bearn*, p. 112). El rebuig indignat de l'aventura prometeica assenyala, *sensu contrario*, la importància que el reaccionari atorga al progrés científic i tecnològic.

⁵⁵ «Ses persones de seny —digué— no poden aprovar aquestes coses, i tanmateix qui sap si amb el temps acabarem per viatjar en globus» (Villalonga, *Bearn*, p. 149).

Però el predomini del model explicatiu materialista a *Bearn* s'ha de matisar. Alguns detalls fan que la idea que transmet la narració tingui una certa ambivalència en aquest aspecte. La passió tecnològica de don Toni és, al capdavall, un resultat del seu caràcter fàustic i de la seva formació il·lustrada. L'actitud de don Toni respecte de la tecnologia és la mateixa que manté respecte de la ciència, però amb un matís pràctic. Quan Joan Mayol critica la influència perniciosa d'Amèrica, el que l'interessa és el model de comportament liberal que es transmet a Europa, i no pas el progrés tecnològic ni la modernització de l'economia.⁵⁶ Són detalls que relativitzen en part el materialisme evident de la novel·la.

Les subtils diferències entre ambdues novel·les pel que fa al seu caràcter no gaire idealista es veu també en el diferent pes que la l'elitisme del plaer estètic té en cada una. En *Il Gattopardo* s'aprofita diverses vegades el contrast entre l'idealisme i el bon gust aristocràtic de don Fabrizio, d'una banda, i el materialisme cru de don Calogero, de l'altra. No cal tornar ara sobre l'escena del frac; més tard, durant el ball dels Ponteleone, Tancredi haurà intentat redreçar la situació portant don Calogero al millor sastre de Palerm. El resultat és controvertible, i Tancredi ho deixa ben clar: «Il “frack” è come può essere; il padre di Angelica manca di *chic*».⁵⁷ No és l'únic exemple: durant la conversa en què s'estableixen els plans de boda entre els dos joves, don Fabrizio empra tot de circumloquis i eufemismes per explicar que Tancredi no té recursos materials però és un noble d'alcúrnia amb futur polític, mentre que don Calogero exhibeix sense embuts la seva potència econòmica, en un discurs modalitzat al final amb una mostra hipòcrita d'humilitat.⁵⁸ El contrast reapareix intensificat, explícit, durant l'estada al ball dels Ponteleone, quan don Fabrizio observa extasiat les

⁵⁶ Villalonga, *Bearn*, p. 122. El capellà es refereix als hàbits «progressistes» de determinats sacerdots, «que van al cafè o prenen part a unes carreres». Aquesta desconfiança de Mayol respecte dels costums «moderns» no invalida la hipòtesi del materialisme de *Bearn*, però, ja que té a veure amb el tarannà purità i integrista del capellà més que no pas amb un postulat idealista de fons.

⁵⁷ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 103.

⁵⁸ «Ma, don Calogero (...), se è inutile parlarvi dell'antichità di casa Falconeri, è anche, disgraziatamente, inutile, perché lo sapete di già, dirvi che le attuali condizioni economiche di mio nipote non sono eguali alla grandezza del suo nome; il padre di Tancredi, mio cognato Ferdinando, non era quel che si chiama un padre preveggenente; le sue magnificenze di gran signore, aiutate dalla leggerezza dei suoi amministratori, hanno gravemente scosso il patromonio del mio caro nipote e pupillo (...) Ma, don Calogero, il risultato di tutti questi guai, di tutti questi crepacuori, è stato Tancredi; noialtri queste cose le sappiamo: è forse impossibile ottenere la distinzione, la delicatezza, il fascino di un ragazzo come lui senza che i suoi maggiori abbiano dilapidato una mezza dozzina di grossi patrimoni; almeno in Sicilia è così; una spezie di legge di natura, come quelle che regolano i terremoti e le siccità» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 122-123). Don Calogero respon en un to inefable: «Sarebbe inutile parlare della dote di mia figlia; essa è il sangue del mio cuore, il fegato fra le mie viscere; non ho altra persona cui lasciare quello che posseggo, e quello che è mio è suo. [I aquí don Calogero fa la llista impressionant de les propietats que constituiran el dot d'Angelica, i acaba així:] Io resto con una canna nelle mani (...), ma una figlia è una figlia» (*ibid.*, p. 124).

figures d'or que decoren el sostre del palau i don Calogero, insensible a la bellesa, només mostra admiració pel preu que pot tenir tot allò que hi veu.⁵⁹ El xoc entre tots dos confirma indirectament la idea que tota la gran transformació que estan vivint ha estat impulsada pel nou sistema econòmic —i per la classe social ascendent— que representa don Calogero. El Guepard entén cap a on bufen els nous vents, fins i tot hi consenteix amb ironia, però no pot deixar d'observar amb horror la decadència dels ideals estètics i les formes de comportament aristocràtics, la superioritat dels quals es pressuposa al llarg de tota la narració.

Res d'això no trobem a *Bearn*, on Villalonga presenta la decadència de la noblesa sense contrastar-la amb cap personatge que representi permanentment la classe social que la desplaça, la burgesia. L'única excepció, a banda del Bearn «americà» ja esmentat, és la figura del marquès de Collera. Però aquest personatge, del qual es parla relativament sovint al llarg de la novel·la, hi apareix ben poc. L'autor el contraposa a don Toni és per remarcar el seu caràcter de polític arribista i nou ric improvisat. Collera té poder —és ell qui gestiona l'audiència privada de don Toni amb el papa—, i es caracteritza per la seva retòrica buida de contingut; en canvi, les *Memòries* de don Toni, un dels referents centrals de tota la novel·la i sobretot de la segona part, són un model de prosa elegant i profunda. La incompatibilitat entre tots dos queda simbolitzada de manera magistral quan, en tornar del viatge a Roma, Collera visita els Bearn i s'hi adreça en castellà, un passatge engolat i teatral al qual respon don Toni en català col·loquial. El xoc entre el comportament lingüístic d'un i de l'altre insinua el canvi lingüístic en curs a les classes dominants mallorquines.⁶⁰ No es pot dir que don Toni hi tingui un antagonista equivalent al don Calogero de Lampedusa; tampoc no mostra els senyals estètics explícits de distinció social que

---

⁵⁹ «Bello, principe, bello! Cose così non se ne fanno più adesso, al prezzo attuale dell'oro zecchino!» Sedàra si era posto vicino a lui, i suoi occhietti svegli percorrevano l'ambiente, insensibili alla grazia, attenti al valore monetario. / Don Fabrizio, ad un tratto, sentí che lo odiava; era all'afermarsi di lui, di cento altri suoi simili, ai loro oscuri intrighi, alla loro tenace avarizia e avidità che era dovuto il senso di morte che adesso incupiva questi palazzi; si doveva a lui, ai suoi compari, ai loro rancori, al loro senso d'inferiorità, al loro no esser riusciti a fiorire, se adesso anche a lui, Don Fabrizio, gli abiti neri dei ballerini ricordavano le cornacchie che planavano, alla ricerca di prede putride, al disopra dei valloncelli sperduti. Ebbe voglia di rispondergli malamente, d'invitarlo ad andarsene fouri dai piedi. Ma non si poteva: era un ospite, era il padre della cara Angelica. Era forse un infelice come gli altri» (Lampedusa, *Gattopardo*, p. 201).

⁶⁰ «En aquell moment s'obrí la porta i aparegué el senyor marquès. Era una bella estampa de cavaller. —*Mis queridos parientes*— digué en castellà pensant afalagar el senyor (perquè això del parentiu no era veritat)—. *Mis queridos parientes, acabo de enterarme de su regreso. Cuenten, cuenten...* —Ara mateix —replicà el senyor— pensava venir a donar-te les gràcies i a estirar-te les orelles. (...))» (Villalonga, *Bearn*, p. 176).

trobem en don Fabrizio. Tot plegat intensifica la impressió d'ambivalència que transmet la novel·la.

Dins del seu caràcter més o menys materialista, tant el *Gattopardo* com *Bearn* descriuen un canvi històric que avança per l'acció conjunta de diversos factors — almenys dos. Ambdues novel·les coincideixen a deixar constància de la confluència entre el poder polític i el poder econòmic, característica del capitalisme clàssic i introduïda per les revolucions burgeses —Amèrica, França— i per la revolució industrial. El segon factor en joc és diferent en cada una d'elles: en el *Gattopardo* té una gran importància l'aspecte militar de la unificació d'Itàlia, que accelera tot el procés de canvi (la «felice anessione» o, en versió políticament correcta, la «fausta unione», conceptes emprats per Chevalley en la seva conversa amb el príncep de Salina).⁶¹ En *Bearn*, l'economia conflueix amb la tècnica, com hem vist més amunt. Ara bé, s'hi entreveu, insinuada, la interrelació entre la tècnica, la ciència i la filosofia, la qual cosa dóna a *Bearn* el seu to característic de complexitat i ambivalència.

5. Observacions finals

El pare de la «neolingüística» o «lingüística espacial», Matteo Bartoli, proposava en el seu mètode una sèrie de lleis que descrivien sistemàticament la relació entre el canvi lingüístic i l'espai geogràfic.⁶² Per a Bartoli, les àrees perifèriques i aïllades són lingüísticament conservadores, i efectuen els canvis lingüístics tard, arrossegades per les zones més actives i «centrals». Si Bartoli hagués estat sociòleg o antropòleg, hauria pogut arribar a conclusions semblants, perquè potser la geografia manté amb els processos històrics i culturals la mateixa relació que amb els canvis lingüístics.⁶³ Anys després de Bartoli, Pierre Aubert de la Rue atribuïa

⁶¹ Lampedusa, *Gattopardo*, p. 159.

⁶² Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolingüística*, Ginebra, 1925; *id.*, *Saggi di linguística spaziale*, Torí, 1945; *id.* / G. Bertoni, *Breviario di neolingüística*, Mòdena, 1925; etc.

⁶³ El sociòleg William F. Ogburn escrivia en 1922 que «Resulta fàcil de ver que el aïslamiento geográfico puede ser una barrera a la introducción de nuevas ideas culturales, y que, de esta forma, la cultura aislada continuará existiendo con cambios relativamente pequeños. Los cambios en una cultura totalmente aislada dependerían de sus propias invenciones; donde no se dé este aïslamiento, existe la posibilidad de apoderarse de inventos hechos en muchas zonas diferentes. La cultura de las regiones aisladas ciertamente aparece inerte en comparación con una cultura rápidamente cambiante. La cultura continúa a causa de su utilidad, y resulta relativamente inalterable a causa de su separación de las nuevas formas e ideas del exterior» (William F. Ogburn, *Social Change*, en: Robert Nisbet (ed.), *Social Change*, Oxford, Basil Blackwell, 1972; trad. esp. *Cambio social*, Madrid, Alianza Editorial, 1979, p.

a la *insularité* els trets d'*inanició intel·lectual, caràcter desconfiat, susceptibilitat, existència letàrgica i manca d'iniciativa*, a més del seu arcaisme i la conservació a ultrança d'antigues institucions.⁶⁴ I un insigne insular de Mallorca, Josep Melià, comenta en un dels seus llibres principals:

«(...) l'home illenc és un ésser que viu aïllat, i aïllat arrossega tot el món de complexos dels éssers marginals.

»L'única metgia en contra de l'aïllament consisteix en un poderós moviment centrífug. Sigui la talassocràcia minoica, sigui l'esforç expansiu de l'Anglaterra contemporània. Fora d'aquests casos, o l'illa passa a ésser un món absolutament marginat, o les cultures continentals esbuquen llurs fets diferencials.»⁶⁵

Totes les generalitzacions que intentin resumir breument en què consisteix la insularitat són caricatures i simplificacions abusives. I tanmateix s'insisteix sovint en el fet que l'aïllament geogràfic, el paisatge i el clima tenen algun tipus d'influència, tan en el caràcter dels habitants com en la manera com viuen les dinàmiques de canvi històric.⁶⁶

És clar que *Il Gattopardo* i *Bearn* construeixen una història que reinterpreta, a la manera de paràbola, les experiències vitals dels seus autors i el seu propi context històric. A banda d'aquest aspecte més o menys anecdòtic de la relació entre l'autor i el text, la narració conté *xifrada* una visió de la història contemporània de dues illes germanes, Sicília i Mallorca. La convivència entre l'acceleració de la Història i l'extinció lenta d'un món passat és el marc en què tenen lloc una sèrie de canvis, i aquests són condicionats per la paradoxal de la condició provinciana —heteronomia i dependència— del món insular. Però sembla que el canvi material impulsa aquestes illes a acceptar tots els aspectes d'un món nou, arrossegades pel continent a liquidar les condicions socials i culturals del passat. Una part de l'antiga elit (don Toni i don Fabrizio) col·labora de mala gana en aquest procés, i la generació següent (Tancredi, Collera, el Bearn «americà») encarna la transició entre allò vell i allò nou. Curiosament, sembla que tant Villalonga com Lampedusa han volgut atribuir a alguns personatges femenins, secundaris o no (dona Maria Antònia, Concetta, Maria Stella),

59.

⁶⁴ Aubert de la Rue, *L'homme...*, *op. cit.*, p. 65, 100.

⁶⁵ Josep Melià, *Els mallorquins*, Palma de Mallorca, Daedalus, 1967; reed. *Pensament. Obres completes de Josep Melià*, Barcelona, Proa, 2001, p. 187. Tot confirmant aquesta idea, diu més endavant: «Mai al nostre poble no li ha interessat cap empresa de l'exterior, i per ventura fou aquesta la causa que motivà que els mallorquins haguéssim d'arrossegar el nas pel món en l'aventura de l'emigració individual» (*ibid.*, p. 209).

⁶⁶ Gianfranco Marrone, «Valori e paesaggi nel *Gattopardo*», en: *Rassegna Europea di Letteratura Italiana*, 15 (2000); versió pdf a: ????

la idiosincràsia del món insular: conservadorisme, subordinació, heteronomia, provincianisme, passivitat, ignorància, obscurantisme, tradició... No és possible que la «sordesa intermitent»⁶⁷ de dona Maria Antònia de Bearn sigui un d'aquells trets que podrien resumir metafòricament la relació entre la insularitat i la història?

BIBLIOGRAFIA

- Albertocchi, Giovanni, "Villalonga, Lampedusa i el «jo transcendent»", *Els Marges*, 39, 1989, p. 7-18.
- Bartoli, Matteo *Saggi di linguistica spaziale*, Torí, 1945.
- Bartoli, Matteo, *Introduzione alla neolinguistica*, Ginebra, 1925.
- Bartoli, Matteo / Bertoni, G., *Breviario di neolinguistica*, Mòdena, 1925.
- Benet i Jornet, Josep M., «Per a una lectura de "Bearn o la sala de les nines"», en: *Els Marges*, 4 (1975), 116-122.
- de Francisco, Andrés, *Sociología y cambio social*, Barcelona, Ariel, 1997.
- de la Rue, E. Aubert, *L'homme et les îles*, París, Gallimard, 1956.
- Franchetti, Leopoldo, *Condizioni politiche e amministrative della Sicilia*, Firenze, Tip. Barbera, 1877; reed. Roma, Meridiana, 1991.
- Gilmour, David, *The Last Leopard*, London, Quartet Books, 1988.
- Ginzburg, Carlo, "Spie. Radici di un paradigma indiziario", en: Aldo Gargani, ed. *Crisi della ragione*, Torino, Einaudi, 1979, p. 57-106.
- Lucente, Gregory, «*Scrivere o fare... o altro*: Social Commitment and Ideologies of Representation in the Debates over Lampedusa's *Il gattopardo* and Morante's *La storia*», en: *Italica*, 61 [1984], p. 220-251).
- Manresa, Maria Antònia, «Aspectes sociològics de Bearn», en: *Affar. Revista de la secció de Filologia Catalana. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat de Palma*, 2 (1982), p. 139-146.
- Marrone, Gianfranco, «Valori e paesaggi nel *Gattopardo*», en: *Rassegna Europea di Letteratura Italiana*, 15 (2000); versió pdf a: ????
- Mas Rigo, Jeroni M., «Aproximació a la ideologia política del primer Llorenç Villalonga», en: Llorenç Villalonga, *Articles polítics*, ed. J. Mas Rigo, Barcelona, Fundació Casa Museu Llorenç Villalonga / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 9-56.
- Melià, Josep, *Els mallorquins*, Palma de Mallorca, Daedalus, 1967; reed. *Pensament. Obres completes de Josep Melià*, Barcelona, Proa, 2001.
- Ogburn, William F., *Social Change*, en: Robert Nisbet (ed.), *Social Change*, Oxford, Basil Blackwell, 1972; trad. esp. *Cambio social*, Madrid, Alianza Editorial, 1979, p. 52-74 («Inmovilidad y persistencia en la sociedad»).
- Pairolí, Miquel, *El príncep i el felí. Una lectura de El Guepard*, Lleida, Pagès Editors, 1996.
- Rosselló Bover, Pere, "*Bearn o la sala de les nines*", de Llorenç Villalonga, Barcelona, Empúries, 1993.
- Salvestroni, Simonetta, *Tomasi di Lampedusa*, Firenze, La Nuova Italia, 1974.
- Samonà, Giuseppe Paolo, *Il Gattopardo. I racconti. Lampedusa*, Firenze, La Nuova Italia, 1974.
- Sciascia, Leonardo, *Sucesos de historia literaria y civil*, ???
- Simbor, Vicent, *Llorenç Villalonga a la recerca de la novel·la inefable*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999
- Tomasi di Lampedusa, Giuseppe, *Il Gattopardo*, Milano, Feltrinelli, 1999.
- Tomasi, Gioacchino Lanza, «Il Gattopardo, mio padre», en: *Tuttolibri*, 4 de juliol de 1987, p. 4.
- Villalonga, Llorenç, *Bearn o la sala de les nines*, en: *Obres completes, II. Novel·la*, 2, Barcelona, 1993, p. 13-234.
- Wagner, Birgit, «Mallorca und die Universalität der Lumières: *Bearn o la sala de les nines* von Llorenç Villalonga», en: *Zeitschrift für Katalanistik*, 1 (1988), p. 58-59.

---

⁶⁷ «Dominava (...) l'art de no entendre el que no volia sentir i li venia una sordesa oportunitíssima que li feia tergiversar els conceptes i li evitava molts de conflictes» (Villalonga, *Bearn*, p. 124).